

Dorota Wojtowicz-Jankowska
Politechnika Gdańska

REWITALIZUJĄCA ROLA SZTUKI W MIEJSKIEJ PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

Streszczenie

Współcześnie sztuka stała się narzędziem rewitalizującym miejskie przestrzenie publiczne. Obserwacja przemian, jakie dokonują się w miastach dzięki jej obecności, powoduje, że dostrzegany jest w niej nie tylko element estetyzujący, ale także naprawczy. Następuje wykorzystywanie działań twórczych do pobudzania aktywności lokalnych społeczności. Zauważalne włączanie mieszkańców do działań partycypacyjnych z udziałem sztuki powoduje, że nie jest oceniana tylko jako przedmiot obserwacji, ale także jako obiekt generujący nowe zachowania czy nawet postawy społeczne. Świadomość jak sztuka odmienia przestrzeń publiczną miasta, jest ważnym środkiem w kształtowaniu polityki rewitalizacyjnej miast.

Słowa kluczowe: miasto, rewitalizacja, sztuka, partycypacja, ekspozycja, przestrzeń publiczna miasta, Gdańsk.

Wstęp

Miasto składa się z przestrzeni o różnorodnych funkcjach, które spełniają określone przez ich użytkowników role. Sposób, w jaki się ukształtowały to wynik potrzeb i oczekiwań ludzi, dla których były lub są ważne. Składają się na nie rejony przeznaczone do mieszkania, dzielnice z miejscami pracy – przemysłowe, biurowe, ale także przestrzenie pełniące funkcje rekreacyjne czy zaspakajające potrzeby duchowe z obiektami sakralnymi.

Współczesne miasto jest postrzegane jako zbiór różnych, luźno ze sobą połączonych elementów, w których ważną rolę odgrywają zróżnicowane przestrzenie publiczne (Lorens 2006). Miejsca ogólnodostępne pełnią rozmaite zadania w mieście. Jednym z nich jest rola przestrzeni wystawienniczej. Sztuka oraz bardzo różnorodne efekty działań twórczych oddziałują w sposób na tyle silny na funkcjonowanie miasta, że ich obecność powoduje wykształcanie się rejonów identyfikowanych głównie przez te właśnie obiekty. Adaptowanie miejsc o ustalonej już funkcji na potrzeby ekspozycyjne dla działań twórczych powoduje, że stają się one zauważalne. Nie posiadają odrębnej nazwy ani jej nie kreują, choć stanowią elementy identyfikujące przestrzeń.

Celem sytuowania przedmiotów będących efektem działań artystycznych jest zwykle potrzeba dekoracji, upamiętnienia czy podkreślenia rangi miejsc.

Współcześnie jest to również sposób podkreślenia, do kogo dana przestrzeń należy, czego dowodem są prace wykonywane przez zwykłych obywateli mających potrzebę wpływania na ważne dla nich miejsca.

W działaniach wystawienniczych istotny jest kontakt obserwatorów z pokazowanymi obiektami. Jest on szczególnie aktywnością zależną od charakteru miejsca, którą tworzą indywidualne, psychologiczne relacje osób. (Lofland 1973) Kreują go więc nie tyle cechy fizyczne przestrzeni ile emocjonalny stosunek ludzi do niej. Poznanie motywacji, jakie kierują twórcami oraz indywidualnych wyobrażeń o miejscu ich użytkowników, staje się powodem podejmowania rozmaitych działań w przestrzeni. (Wódz 1989). Stanowi to jednocześnie element rozpoczynający myślenie o przestrzeni jako miejscu pokazu i o tym, jakiemu celowi ma ona służyć.

Ekspozycja w przestrzeni miejskiej

Historia umieszczania w przestrzeni miejskiej rzeźb czy malowideł sięga czasów starożytnych. Wówczas te obiekty, będące wytworem malarzy i rzeźbiarzy, były zaliczane do działań rzemieślniczych. Definiowały one umiejętności ich twórców wynikające ze znajomości określonych reguł i przepisów. W renesansie nastąpił podział na sztuki piękne i rzemiosła oddzielając tym samym artystów od rzemieślników. Malarstwo i rzeźba stały się sztukami pięknymi zaś ich twórcy – artystami. Wraz ze zmianą ich pozycji społecznej, działania twórcze zaczęły być wyżej cenione niż prace rzemieślników. Pojawiły się również nowe definicje sztuki.

W XVIII wieku F. Schiller określił sztukę jako to, co ustanawia regułę (Tatarkiewicz 2012). W innych definicjach podkreślano związek sztuki z pięknem wyrażającym się w naśladownictwie rzeczywistości. Użyteczność, tak ważna w starożytności, straciła na znaczeniu.

Na początku XX wieku sztukę określano między innymi jako „wszystko, co potrafi skupić na sobie uwagę” (Porębski 1972). Jednak współczesne definicje zmierzają do podkreślania intencji, z jaką powstaje dzieło sztuki. Zamierzeniem podejmowanego działania twórczego jest poruszanie emocji odbiorcy, wywołanie wzruszenia, niepozostawienie go obojętnym wobec tego, co widzi.

Postawienie takiego celu sztuce spowodowało, że artyści początkowo rozpoczęli poszukiwanie nowych form wyrazu artystycznego, tworząc nowe kierunki sztuki, by później rozpocząć poszukiwania, innych niż muzea czy galerie, miejsc jej pokazu.

Miejscem odpowiednim dla sztuki okazała się miejska przestrzeń, która zaoferowała artystom szerokie spektrum możliwości twórczych. Wynikały one ze specyfiki miejsc pokazu nierzadko włączanych w proces twórczy (*site specific art, land art, body art, new genre art*). To zróżnicowanie stworzyło

nowe możliwości odbioru sztuki nie tylko poprzez jej obserwację, ale również jej tworzenie. Spowodowało, że odbiorca uzyskał łatwiejszy kontakt ze sztuką. Sztuka i jej twórcy, poszukując nowych miejsc pokazu, jednocześnie spowodowali, że nastąpiło zwrócenie uwagi na obserwatora wyrażające się nie tyle w podejmowanej tematyce, ile w jego dostępności do miejsc pokazu. Związek pomiędzy dziełem sztuki a jej odbiorcą stał się mniej sformalizowany przez to, że miejsca przez nią zajmowane były w ogólnie dostępnej przestrzeni. Obserwacja ta zapoczątkowała działania zmierzające do wykorzystania powstałych relacji do szerszych działań niż tylko pokaz obiektu będącego efektem działań artystycznych.

Nowe miejsca pokazu

Początkowo terenem działań ekspozycyjnych były obszary uczęszczane, znane, kluczowe dla funkcjonowania miasta, takie jak: place, ulice, skwery, parki czy tereny wokół instytucji publicznych. Wykorzystywano je na miejsca prezentacji rzeźb, mozaik, instalacji. Uzyskane efekty działań twórczych i miejsca wybrane do ich pokazu nie były niczym zaskakującym dla obserwatora miejskiej przestrzeni. Natomiast sytuowanie sztuki w miejscach nieoczywistych, które nie były kojarzone jako przestrzenie mogące pełnić funkcję miejsca ekspozycji, znalazło się w kręgu zainteresowań artystów. Na uwagę zasługują zwłaszcza rejon w przestrzeni publicznej miasta nieuznawane za warte odwiedzania z uwagi na ich zaniedbanie zarówno w sferze technicznej, jak i społecznej. Wiele z nich charakteryzuje się autonomicznością kompozycji czy relacji funkcjonalnych. Są one jednocześnie elementem integrującym tkankę miejską (Zuziak 2002).

Dla socjologa Sharon Zukin przestrzeń publiczna jest obszarem, w którym mogą poruszać się osoby niebędące członkami danej społeczności i gdzie pojawia się możliwość ich poznania (Zukin 1995). Jest to także przestrzeń, w której możliwe są kontakty społeczne pomiędzy różnymi zbiorowościami reprezentującymi między innymi różne style życia czy obszary kulturowe (Hołub 2002).

Definicje przestrzeni publicznej wskazują na zróżnicowanie celów, jakie są w niej realizowane. Wynika to między innymi z różnorodności miejsc ją tworzących i ich specyfikę. Aktualnie każdy rejon miasta może się stać miejscem działań innych niż te, z którymi się je utożsamia. Prezentacja działań artystycznych, twórczych przestała służyć tylko dekoracji przestrzeni, a zaczęła odgrywać rolę elementu zmieniającego dotychczasowy wizerunek tych miejsc. Rejon zaniedbane dzięki pojawieniu się sztuki przestały być wykluczone ze świadomości mieszkańców miasta, którzy zaczęli je odwiedzać. Początkowo w tym pokazie w przestrzeni miasta nie był dostrzegany czynnik naprawczy.

Sztuka i reprezentowane przez nią obiekty stanowiły raczej dodatkowy element – autonomiczną formę wobec zajmowanej przestrzeni. Do zmiany podejścia przyczynili się w dużym stopniu artyści niezależni, związani z ruchem *street art*. Zajmowane przez ich prace miejsca opuszczone czy nieznane dla wielu odbiorców zostały dzięki sztuce zauważone.

Relacje miasta i sztuki

Obecnie, gdy miasto stanowi uznaną przestrzeń prezentacji prac artystycznych, a artyści poszukują i wykorzystują regularnie przestrzenie publiczne miasta jako miejsca ekspozycji swoich prac, rola sztuki się zmieniła. Stała się rozpoznawalnym elementem miasta, w którym ważne są jej związki z przestrzenią. Historyk sztuki Rosalyn Deutsche zauważyła, że można je rozpatrywać w czterech kategoriach, w których:

- miasto jest tematem dla działań na polu sztuki,
- sztuka pojawia się w miejskiej przestrzeni,
- miasto samo w sobie jest dziełem sztuki oraz,
- środowisko miejskie stanowi inspirację dla artystów (Deutsche 1991).

Dla architektów i socjologów te relacje to przede wszystkim działania o charakterze rewitalizacyjnym na obszarach tego wymagających. Biorąc pod uwagę to, że rewitalizacja jest określana jako działanie o charakterze naprawczym, działania związane ze sztuką wpisują się w ten nurt (Bazuń 2017). Zwykle celem podejmowanych działań jest przeprowadzanie remontów, modernizacji, rewaloryzacji mających służyćżywieniu społeczno-gospodarczemu (Skalski 1998). Ale w zakres działań naprawczych wchodzi, poza zmianą dotychczasowego charakteru miejsca i jego estetyki, także znajdowanie nowych funkcji dla miejsc tego wymagających. Takimi obszarami są np. tereny poprzemysłowe, które bezpowrotnie utraciły swoją pierwotną funkcję, nastąpiło jej osłabienie lub uległa degradacji, np. dzielnice mieszkaniowe oraz miejsca, które wymagają naprawy w opinii ich najbliższych użytkowników – mieszkańców.

Nowa funkcja dla miejsca

Przykładem obszaru, który jest aktualnie wykorzystywany do działań artystycznych, są dawne tereny stoczni Gdańskiej, które w latach 90. XX wieku, w wyniku przemian gospodarczych, zostały wyłączone z działalności produkcyjnej. Obszar ten został w planach miasta przeznaczony pod zabudowę mieszkaniową, zaś pozostała infrastruktura poprzemysłowa miała w przyszłości stać się częścią nowej dzielnicy. Jeden z budynków – dawna Zasadnicza Szkoła Budowy Okrętów – został zajęty w 2004 r. przez artystów związanych

z Instytutem Sztuki Wyspa¹. Do 2016 r. było to miejsce wystaw i pracy artystów. Budynek zajęty przez ISW stanowił element ożywczy w tym rejonie miasta. Do czasu powstania w pobliżu Europejskiego Centrum Solidarności był to obszar miasta raczej niepopularny. Sztuka i wydarzenia jej towarzyszące powodowały, że miejsce to stało się widoczne na mapie miasta. W jego pobliżu, także w budynkach po stoczniowych, swoje siedziby znalazły np. klub muzyczny B90 z galerią sztuki Alternativa.

Obszar terenów po stoczniowych stał się miejscem działań twórców malarstwa nurtu *street art*, którzy dostrzegli w przestrzeni niechcianej, opuszczonej nowe możliwości polegające na stworzeniu wyjątkowego miejsca dla siebie i mieszkańców miasta. Ich działania mają jednak charakter tymczasowy. Budynek zajmowany przez ISW jest przeznaczony w przyszłości na siedzibę muzeum sztuki współczesnej. Natomiast dawne tereny po stoczniowe zostaną wkrótce zabudowane, zgodnie z rozstrzygniętym w 2018 r. konkursem na zagospodarowanie Nowego Miasta.

Ilustracja 1. Przestrzeń przed klubem PROTOKULTURA na terenie dawnej stoczni jest miejscem koncertów muzycznych, ale także miejscem tworzenia dla artystów *street art*

Źródło: archiwum własne.

Naprawa miejsca

Rewitalizacją obejmuje się także te tereny, które wymagają zmiany wizerunku. Są to stare, zdegradowane dzielnice mieszkalne gdzie ważnym czynnikiem

¹ Artyści, którzy w 2004 r. działali na terenie dawnej stoczni w Gdańsku, byli skupieni wokół Grzegorza Kalmana, który w 1985 r. na Wyspie Spichrzów założył Galerię „Wyspa”. Od 1991 r. siedziba galerii mieściła się w budynku ASP. W 2004 r. powstał Instytut Sztuki Wyspa, który do 2016 r. miał siedzibę na terenie stoczni (www1).

jest angażowanie mieszkańców w działania naprawcze. Mogą one polegać na czynnościach serwisowych i jednocześnie upiększających czego przykładem jest projekt „Zielona Zielona” zrealizowany w 2015 r. Jego celem była zmiana wizerunku jednej z ulic na terenie Dolnego Miasta w Gdańsku. Ulica Zielona, bo tak się nazywa ulica objęta projektem, jest dość krótka, usytuowana prostopadle do kanału Nowej Motławy od strony północnej, natomiast od strony południowej otwiera się widok na fortyfikacje z XVII wieku i Opływ Motławy.

Ilustracja 2. Zmiana wizerunku miejsca poprzez ustawienie donic wykonanych przez mieszkańców ulicy na ul. Zielonej w Gdańsku na Dolnym Mieście

Źródło: jak w ilustracji 1.

Celem podjętej akcji było zaangażowanie mieszkańców w działania upiększające. Realizacji tego pomysłu podjęło się stowarzyszenie Opowiadacze Historii Dolnego Miasta w Gdańsku². Realizację estetyzacji ulicy, nieobjętej remontem podczas prowadzonych wcześniej działań naprawczych dla głównej ulicy dzielnicy – ul. Łąkowej, poprzedziły warsztaty z mieszkańcami. Do współpracy poproszone zostało wspomniane już wcześniej Stowarzyszenie

² „Opowiadacze Historii Dolnego Miasta w Gdańsku” za cel stawiają sobie „integrację lokalnej społeczności wokół odnajdywania oraz szerokiej prezentacji historii, codzienności, przyszłości Dolnego Miasta oraz walorów dzielnicy, opierając się na wspomnieniach i losach jej mieszkańców oraz planowanych i aktualnych wydarzeniach”.

Inicjatywa Miasto. Podczas rozmów z mieszkańcami podjęte zostały decyzje dotyczące zmian. Polegały one na postawieniu na ulicy dziesięciu drewnianych donic na drzewa (rajskie jabłonki). Poprawa jakości przestrzennej miejsca była możliwa dzięki inicjatywie Stowarzyszenia, a później nadzorowaniu realizacji pomysłu przez lokalnego lidera (Rembarz, Martyniuk-Pęczek 2015).

Inny rodzaj działania angażującego mieszkańców w zmianę wizerunku ich najbliższego otoczenia został przeprowadzony w dzielnicy Wrzeszcz. Podjęte tam działania polegały na włączeniu mieszkańców poprzez wykorzystanie ich opowieści o historii miejsca zamieszkania i stworzenia murali na ten temat. W ramach działań partycypacyjnych w 2011 r. została przeprowadzona akcja artystyczna, pod opieką amerykańskiego artysty murali Joela Bergnera. Została do niej włączona grupa młodzieży działająca przy Centrum Wspierania Partycypacji. Wykonane murale znajdują się w miejscach raczej ukrytych, bo na podwórkach, na niewysokich budynkach jak np. warsztat samochodowy.

Ilustracja 3. Warsztat samochodowy na podwórku Liceum nr 2 w Gdańsku Wrzeszczu z murem opowiadającym historię mieszkańców pobliskich domów

Źródło: jak w ilustracji 1.

Działania będące inicjatywami społecznymi w małych ojczyznach podbudzają mieszkańców do aktywności, ale i odpowiedzialności za to, co sami stworzyli. Strategia eksponowania obszaru własnego zamieszkiwania, wydobywania jego najlepszych stron, to część pomysłu na kształtowanie najbliższego otoczenia przy wykorzystywaniu drobnych działań, w których wystawiane do prezentacji są nie dzieła sztuki, a prace wykonane przez nie zawsze profesjonal-

nych twórców. Ważną rolę odgrywa tu inicjator jako ten, któremu najbardziej zależy na pokazaniu ważnego dla niego miejsca.

Trzecim rodzajem działań związanych z wykorzystywaniem aktywności twórczych są te zmieniające otoczenie w oczach ich mieszkańców o tak silnym oddziaływaniu, że stają się atrakcją przyciągającą ludzi „z zewnątrz”. Takim przykładem są działania podejmowane na wielkopłytowym osiedlu Zaspą w Gdańsku, pozbawionym szczególnych cech, które dzięki pracom nurtu *street art* stało się popularne. Spowodowało to, że miejsce zamieszkania stało się atrakcją turystyczną zapoczątkowaną przez festiwale murali, później zaś wykorzystywane jako miejsce pracy dla studentów Gdańskiej Szkoły Murali.

Ilustracja 4. Ściany szczytowe budynków mieszkalnych na gdańskim osiedlu Zaspą jako miejsce ekspozycji sztuki

Źródło: jak w ilustracji 1.

Podsumowanie

Michel De Certeau uważał, że przestrzeń funkcjonuje, gdy weźmie się pod uwagę jej zmienność wynikającą z czasu, prędkości i kierunków. To ona powoduje, że przestrzeń może być widziana jako zbiór różnych połączonych ruchomych elementów (De Certeau 1988). Wydarzenia pobudzające ludzi do spotkań w przestrzeni miasta powodują, że miasto się przeobraża w sferze wizualnej i funkcjonalnej. Coraz to nowe obszary są adaptowane do rozwijających się potrzeb jej użytkowników. Zwykle to najważniejsze przestrzenie publiczne miasta oferują szerokie możliwości ich wykorzystywania, przez co ich rola jeszcze wzrasta (Madanipour 2004). Jednak współcześnie sztuka

i rozmaite działania twórcze, nie zawsze oceniane jako sztuka wysoka, posiadły siłę zmieniania przestrzeni wokół siebie, niepopularnych rejonów miast. Działania te mają wówczas znacznie szerszy zasięg niż tylko przeobrażanie strony wizualnej miejsc, choć od tego się wszystko zaczyna. Potrzeba kształtowania w nowy sposób przestrzeni tak, by uczynić z nich miejsca przyjazne, wiąże się z działaniami partycypacyjnymi będącymi jednocześnie sposobem rewitalizacji. Dlatego istotna jest tu rola koordynatora takich działań. Mogą być to inicjatywy instytucjonalne (muzea, galerie, domy kultury), ale także pozainstytucjonalne (NGO, fundacje, mieszkańcy, lokalni społecznicy, artyści). W procesie wykorzystywania przestrzeni publicznej do celów ekspozycyjnych istotne jest włączanie jej użytkowników zarówno w samą organizację takich działań, jak i udział w niej. Przynosi to zmiany wizerunkowe, ale także wpływa na zacieśnienie relacji społecznych i wzrost odpowiedzialności za miejsca. Zajmowane przez sztukę przestrzenie zmieniają się w miejsca. Sztuka jest zatem narzędziem identyfikacji przestrzeni anonimowych, dzięki której następuje aktywizacja obserwatorów. Odbiorcy powodowani ciekawością wędrują do miejsc im nieznanych, choć nie nowych. Pojawiająca się tam sztuka odpowiada na potrzeby odbiorców poszukujących wrażeń natury estetycznej i interakcji społecznych. Dla artystów jest to natomiast sposób zaspakajania potrzeb związanych z odnajdywaniem i włączaniem nowych miejsc do swoich działań.

Bibliografia:

- Bazuń D. (2017), *Rewitalizacja jako obszar współpracy międzysektorowej*, „Rocznik Lubuski”, t. 43, cz. 2.
- de Certeau M. (1988), *Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley.
- Deutsche R. (1991), *Alternative space* (w:) Wallis B. (red.), *If You Lived Here. The City in Art, Theory, and Social Activism: Discussions in Contemporary Culture #6*, The New Press, New York.
- Hołub A. (2002), *Współczesna przestrzeń publiczna. Terapia patologii czy rozwój nowych terenów – poszukiwanie przesłanek projektowych*, (w:) Kochanowski M. (red.), *Przestrzeń publiczna miasta postindustrialnego*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
- Lofland L.H. (1973), *A World of Strangers. Order and Action Urban Public Space*, Basic Books, New York.
- Lorens P. (2006), *Tematyzacja przestrzeni publicznej miasta*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
- Madanipour A. (2004), *Marginal Public Spaces in European Cities*, „Journal of Urban Design”, Vol. 9, No. 3.
- Porębski M. (1972), *Ikonosfera*, PIW, Warszawa.
- Rembarz G., Martyniuk-Pęczek J. (red.) (2015), *Przestrzeń publiczna dzielnicy w partycypacyjnym planowaniu strategicznym. Quo vadis, Gdańsku? Mieszkańcy planują*

- swoje miasto*, Gdańska Fundacja Innowacji Społecznej, Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej, Sopotcka Szkoła Wyższa, Gdańsk.
- Skalski K. (1998), *Co należy rozumieć pod słowem „rewitalizacja”*, (w:) *Gospodarka Przestrzenna Gmin, t. III*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Kraków.
- Tatarkiewicz W. (2012), *Dzieje sześciu pojęć*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wódz J. (1989), *Społeczna rola przestrzeni – wprowadzenie do rozważań socjologicznych nad przestrzenią*, (w:) Wódz J. (red.), *Przestrzeń znacząca: studia socjologiczne*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
- Zukin S. (1995), *The Cultures of the City*, Blackwell Publishers, Malden.
- Zuziak Z.K. (2002), *Nowe przestrzenie podróży. Przestrzenie publiczne węzłów transportu*, (w:) Kochanowski M. (red.), *Przestrzeń publiczna miasta postindustrialnego*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
- (www1) <http://www.wyspa.art.pl> [dostęp: 26.10.2018].
- (www2) <http://web.archive.org/web/20070422025124/miejsca.org/2007/rewitalizacja-miast> [dostęp: 26.10.2018].
- (www3) <http://www.opowiadaczehistorii.pl/> [dostęp: 06.09.2017].

The revitalization role of the art in urban public space

Summary

Nowadays, art has become a tool to revitalize urban public spaces. By observing the transformations that take place in the cities thanks to its presence, it is noticed its aesthetic as well as corrective role. Creative actions are used to stimulate the activity of local communities. Noticeable inclusion of residents in participatory activities involving art causes that it is not treated only as an object of observation, but also as an object generating new behaviors or even social attitudes. Awareness of how art changes the public space of the city is an important measure in forming their revitalization policies.

Key words: city, town, revitalization, street art, murals, participation.

Artykuł zaakceptowany do druku w marcu 2019 r.

Afiliacja:
 dr inż. arch. Dorota Wojtowicz-Jankowska
 Politechnika Gdańska
 Wydział Architektury
 ul. Narutowicza 11/12
 80-333 Gdańsk
 e-mail: dowoan@pg.edu.pl

